

BOSANSKI AJANI U BEČKOM RATU (1683-1699) - potvrda i negacija autoriteta

SAŽETAK

U radu se propituje uloga i značaj bosanskih ajana za vrijeme Bečkog rata (1683-1699) kada i Bosanski ejalet prvi put u većoj mjeri postaje vojno poprište, zona destrukcije i stradanja. Ukazuje se na društveni aktivizam i odgovornost ajana, naročito u prijelomnim ratnim dešavanjima. Naglasak je na predstavkama koje oni upućuju prema osmanskoj prijestolnici. Na taj način izvještavalo se o krajnje zabrinjavajućim prilikama u Bosni, te potraživala hitna vojna pomoć u ljudstvu i materijalnim sredstvima. Ima pokazatelja da su ti zahtjevi i polučili određene pozitivne efekte. Historijski izvori ipak sugeriraju da u to doba ajani nisu u cijelom Bosanskom ejaletu bili na visini zadatka. U radu se navode i primjeri u kojima su predstavnici gradske elite zanemarivali svoje dužnosti i zloupotrebljavali položaje. Takva praksa, pogotovo u ratnim okolnostima, može se smatrati izdajom interesa Osmanske države koja je na koncu, kao po pravilu, najviše pogađala lokalno stanovništvo.

Ključne riječi: ajani, Bošnjaci, Bosanski ejalet, Visoka Porta, Bečki rat, kadija, peticija (mahzar, arz), vojna pomoć, Osmanlije, Novi

Odavno je u nauci ukazano na ulogu i značaj ejaletskih ajana (ešraf) koji se na historijskoj pozornici osmanske Bosne pojavljuju već od druge polovine 16. stoljeća. Riječ je o posebnoj, uglednoj, bogatijoj i utjecajnijoj društvenoj kategoriji. Pripadali su joj predstavnici begovskih porodica, značajnije vojne starješine (zaimi, alajbezi, janjičarske age, serdari, dizdari, i dr.), zatim članovi provincijskih divana, lokalni funkcioneri (subaše, muteselimi, emini i dr.), kao i visoka ulema (muftije, kadije, imami).¹ Smatra se da koordinirane akcije

1 Avdo Sućeska, *Ajani-prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965, 22.

bosanskih ejaletskih ajana započinju sa slabljenjem klasičnih osmanskih institucija i pojavom opće krize tokom 17. stoljeća. One su uglavnom bile na tragu uočavanja i rješavanja sve češćih društvenih problema, te općenito očuvanja postojećeg timarskog sistema. Uz to, s obzirom na ratne neprilike i sve učestalije vojne prijetnje, bosanska elita je poduzimala i konkretne poteze koji su imali za cilj pojačati odbrambenu moć Ejaleta i osigurati njegove granice.² Sve to, naročito dolazi do izražaja za vrijeme Bečkog rata (1683-1699) koji je krupna prekretnica bosanske historije.³ U narednom razdoblju, sa sve jačim angažmanom lokalnih ajana stvarale su se okolnosti za nastanak i razvoj jedne nove specifične lokalne upravne ustanove (ajanluk) koja nije u fokusu ovog rada.⁴ U svakom slučaju, s obzirom da se pravni sistem Osmanske države temeljio i na šerijatskom pravu, i u Bosni se od nosilaca javnih funkcija očekivalo da svoje djelovanje što više usklade sa islamskim propisima.⁵ Teoretski to bi značilo da se insistiralo na pravednosti onih koji

- 2 Bosanski ejalet je četvrti beglerbegluk u evropskom dijelu Osmanske države, formiran 1580. godine u vrijeme vladavine sultana Murata III (1574-1595). U drugoj polovini 17. stoljeća sastojao se od 7 sandžaka: Bosna, Hercegovina, Zvornik, Klis, Pakrac, Bihać, Krka. Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982, 80.
- 3 O ratnim i poluratskim prilikama u Bosanskom ejaletu tokom 17. stoljeća: Faruk Taslidža, "Bosanski ejalet u ratovima XVII i XVIII stoljeća", u: *Historija Bosne i Hercegovine*, Tom III, Bosna u osmansko doba, Sarajevo, 2023, 48-76.
- 4 Ahmed S Aličić razlikuje dvije vrste ajana. Prvi su ugledni ljudi, prvaci, koji odlučuju o svim pitanjima ejaleta i okosnica su za nastanak političkog naroda u Bosni. Kao drugu vrstu prepoznaje ajane koji se pojavljuju od sredine 17. st. i od početka nastoje potisnuti muteselime kao predstavnike zvanične lokalne vlasti. Aličić ističe da u Bosni nije bilo uslova za razvoj samoupravnog ajanluka, jer samo ustrojstvo društva to nije omogućavalo. Kao izuzetak spominje slučaj mostarskog ajana Ali-age Dadića kojeg je centralna vlast bila prisiljena eliminirati početkom 19. st. U biti, Aličić je općenito smatrao da su društveni uticaj ajana i njihova funkcija u literaturi prenaplašeni. Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996, 121-12. Inače, upravo je u Mostaru institucija ajanluka dobila jedno specifično obilježje i važnost, uglavnom protivno intencijama državne politike. O tome: Muhamed Hadžijahić, "Ajanske borbe u Mostaru do 1833. godine (odlomak)", *Gračanički glasnik*, 2006, 65-70.
- 5 Osmansko sudstvo se baziralo na pravnim izvorima šerijata. Ali, da bi zakon bio lakše i preciznije uređen, Osmanlije su u šerijatu našli opravdanje i ovlaštenje da se može, kad to zahtjeva nužda i opći interes, pravni sistem dopunjavati novim odgovarajućim propisima. Tako su proglašavani zakoni (*kanuni*) kojim su uređena pitanja važna za ustroj uprave, finansija, poreskog sistema, krivičnog prava, povlastica stočara, rudara i dr. Pritom se pod određenim uvjetima uvažavalo i običajno pravo različitih naroda koji su živjeli u sklopu Osmanske države. Мехмед Беговић, „Шеријат и Канун у Турском царству“, u: *Војне крајине у југославенским земљама у новом вијеку до Карловачког мира 1699.*, САНУ, Научни скупови, књига 12, Београд, 1989, 63-65.

su preuzeli emanet predvodništva. Po istom principu odgovorne službe mogle su biti povjerene samo dostojnim i kompetentnim licima. Zatim, od onog ko je rukovodio zajedničkim poslovima očekivalo se da poštuje instituciju konsultovanja (*šura*), tj. da se pri donošenju bitnih odluka savjetuje sa svojim saradnicima, itd. Imamo potvrdu da su bosanskim ajanima itekako dobro bile poznate riječi (hadis) Poslanika islama (A.S.): „*Svi ste vi čuvari (pastiri), i svi ste odgovorni za one koje čuvate...onaj ko je emir (zapovjednik, imam, vođa, predvodnik) nad ljudima čuvar je i odgovoran je za one koje čuva.*“⁶ Uolikoj mjeri su se koncem 17. stoljeća, na samoj periferiji Osmanske države i u praksi poštovali spomenuti ideali, otvoreno je pitanje na koje je teško dati potpuni odgovor.

*

Kao što je poznato, Bečki rat je započeo neuspješnim pohodom sultanove vojske na grad Beč u ljeto 1683. godine. Naredne godine, zalaganjem pape Inocenta XI (1676-1689) formiran je čvrst antiosmanski savez (Sveta liga) kojem su uz Habsburšku monarhiju, pristupile Poljska, Mletačka republika, te nešto kasnije i Rusija. Na taj način Osmanlije su bile primorane voditi iscrpljujuće borbe na više frontova, a to ih je u konačnici koštalo do tada najvećih ljudskih, materijalnih i teritorijalnih gubitaka.⁷ Tako su posljednje dvije decenije 17. stoljeća i za muslimane Bosanskog ejaleta postale najtragičnije i najneizvjesnije iskustvo cijele osmanske epohe.⁸ Oni se tada suočavaju sa općom destrukcijom,

6 Fikret Pašanović, *Bošnjak savjetuje sultana-Muhammed Prozorac i djelo Islamski način postizanja poretka*, Sarajevo, 2012, 15-21. Bosanski ajani bili su slobodni na spomenuti hadis podsjetiti i najviše državne organe vlasti u Istanbulu. Vidi mahzar: Orijentalni institut u Sarajevu, Sidžil Sarajeva, Inv. Br., 95/a, 203, 121, 95/1,1109/1697.

7 O osmanskome pohodu na Beč i Bečkom ratu vidi: Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973; Joseph von Hammer, *Historija turskog/osmanskog carstva*, Tom 2 i 3, prijevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979; Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991; John Stoye, *The Siege of Vienna. The Last Great Trial between Cross & Crescent*, London, 2007; Cevat Üstün, *Viyana Seferi 1683*, Ankara, 2010; Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması: Yedi Başlı Ejderin Fendi*, İstanbul, 2021.

8 Muslimani cijelog Bosanskog ejaleta uvijek su sebe prema centralnoj vlasti u Istanbulu, u narodnom, političkom i jezičkom smislu, smatrali i nazivali Bošnjacima. Tako su ih nazivali Turci-Osmanlije i sama osmanska administracija u službenim aktima. Istovremeno, kao vjerska oznaka za iste muslimane koristio se naziv *Turčin*, kojim se htjelo reći da su oni *turske*, tj. islamske vjere. O tome: Mustafa Imamović, *Knjiga pamćenja*, Sarajevo, 2013, 270-271.

stradanjem stanovništva, prekidom privredno-ekonomskih tokova, sušnim godinama, zaraznim bolestima, izbjeglištvom, glađu. Njihovi gradovi i sela trpe do tada neviđena razaranja.⁹ Ipak, i u takvoj situaciji Bošnjaci muslimani nastavljaju vjerno služiti Visokoj Porti. Uz ostalo, redovni su učesnici svih pohoda na ugarskom frontu gdje se ustvari i rješavalo pitanje ishoda cijelog rata. Istovremno, oni su kao obični vojnici, ali i istaknuti zapovjednici, izuzetnom požrtvovanošću i zalaganjem spriječavali značajnije uspjehe Svete lige na tlu Bosne. Zapravo, može se reći da su Bošnjaci tada u velikoj mjeri samostalno branili i odbranili svoju domovinu.¹⁰ Naravno, vrijedan prilog toj borbi, na različite načine, davali su i bosanski ajani.

*

Upravo u burnim i neizvjesnim godinama Bečkog rata centralna vlast iz Istanbula po prvi put zahtjeva pojačani angažman ajana. Ustvari, prvaci bosanskih gradova, pored svojih redovnih obaveza, pozivani su da pruže svesrdnu pomoć postojećim organima vlasti pri izvršavanju sultanovih naredbi. Osim toga, dokazujući svoju društvenu odgovornost, ejaletski ajani nerijetko samostalno poduzimaju vrlo produktivne, pa i spasonosne inicijative. Vezano za njihov doprinos u odbrani Ejaleta kao vrlo specifičan može se navesti slučaj Mostara. Naime, tu se upravo jedan ajan uspio uzdići iznad svih drugih uglednika zahvaljujući vojničkoj umješnosti i herojstvu pri odbrani grada. Bio je to Osman-aga Halebija kojeg je centralna vlast redovno oslovljavala ajanom i sa velikim poštovanjem povjeravala mu sva bitnija zaduženja i poslove. Svojom borbenošću i odlučnošću u razdoblju najozbiljnijih mletačkih napada na Mostar (1687.), Halebija je direktno utjecao na rezultate rata u Hercegovini, ali indirektno i na kasnije oblikovanje institucije ajanluka u svom gradu.¹¹

9 Pošto je rat zahvatio gotovo cijeli Bosanski ejalet devastirana su sva pogranična mjesta na rijekama Uni i Savi, prije svega Krupa, Dubica, Novi, Brod i Gradiška. Isto vrijedi i za Bihać, Livno, Vakuf (u Uskoplju), Mostar, Stolac, Počitelj, Ljubuški, Zvornik, Knežinu, Srebrenicu, Višegrad, Novi Pazar. Krajem rata (1697.) stradali su Dobojevi, Maglaj, Tešanj, Žepče, Visoko, te i glavni grad Sarajevo. O tome: Faruk Taslidža, *Bosanski ejalet u doba Bečkog rata*, Mostar, 2017, 172.

10 Sve to potvrdila su novija istraživanja. F. Taslidža, *Bosanski ejalet*, 178.

11 Nakon rata Osman-aga Halebija je bio aktivan u diplomatskim poslovima pri uspostavi nove granične linije između mletačke Dalmacije i osmanske Hercegovine. Kako se navodi, u njegovoj kući okupljali su se mostarski prvaci i zajednički donosili odluke od opće važnosti. Hamdija Hajdarhodžić, "Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699. godine", *Analizirane Husrev-begove biblioteke*, Svezak 7, broj 11-12, Sarajevo, 1985, 311; Faruk Taslidža,

Nisu bosanski ajani bili pasivni ni u najkritičnijoj fazi rata, kada Bosna i njen valija Topal Husein-paša (1687-1691) ostaju potpuno izolovani, bez sigurne veze sa ostalim dijelovima Osmanske države. Pokreću važnu peticiju (mahzar) koja je u januaru 1689. godine iz Sarajeva službeno upućena u Istanbul.¹² Njen potpisnik ispred *uleme, ajana i dobrih ljudi* bio je pisar (kijatib) sudnice (mehkeme) Husein-efendija. U uvodnom tekstu tog dokumenta navodi se opis netom proteklih dešavanja, odnosno habsburške ofanzive koja je rezultirala *padom Beograda, stradanjem muslimana*, ali i blokadom vitalnog puta kroz kadiluk Stari Vlah.¹³ Potom, isti sarajevski prvaci, *sa zebnjom razmišljajući o predstojećem razdoblju*, od Visoke Porte traže da se odbrana Bosne hitno pojača sa 20.000 askera. Također, istaknut je i zahtjev da se odobri mogućnost evakuacije žena i djece iz Bosne na sigurnija područja.¹⁴ Otprilike u isto vrijeme određeni broj *mjesnih odličnika* (ajana) Sarajeva bio je obavezan pružiti pomoć kadiji (mulli) i muteselimu kako bi se pohapsila i u Istanbul

“Mostar u doba Morejskog rata (1684-1699)”, u: Zbornik radova, Naučni skup: *Kulturološko-historijski razvoj grada Mostara*, Mostar, 2015, 51-64. Za razliku od većine gradova Bosanskog ejaleta, u Mostaru tokom 18. stoljeća instituciju ajanluka umjesto lokalnih kapetana preuzimaju borbenije age serdengečdije, tj. pripadnici prilično jakog lokalnog janjičarskog garnizona. A. Sućeska, *Ajani*, 190, 194.

- 12 Mahzar je predstavka nadležnom organu u kojoj se opširno obrazlaže određeni zahtjev ili opisuje određena situacija, obično dolazi sa izrazom *arz-i mahzar*. U našem jeziku to je arz i mahzar, pa izgleda kao dva pismena predmeta, a u stvari je jedan. Mahzari se u osmanskoj administraciji pojavljuju od 16. stoljeća, a u narednom periodu njihov broj se povećava. Od druge polovine 17. stoljeća sve je više i različitih vrsta mahzara. Uočljiva je sličnost forme i stila pisanja mahzara nastalih u Rumeliji, Anadoliji i arapskom djelu Osmanske države. Pisani su uglavnom na osmansko-turskom jeziku različitim vrstama pisama kao što su *nesih, harekeli nesih, divani, divani kirmasi, rik'a, rik'a kirmasi* i dr. Sadrže potpise i pečate. Da bi povećali vjerodostojnost i značaj svog čina, podnosioci mahzara ili arzuhala sve bi to potkrijepili fetvom, ilamom, arzom ili sl. dokumentom. Mahzar je pisan na jednom listu čija je širina u ranijem periodu iznosila 28-32 cm, a dužina 40-46 cm. Vremenom, te dimenzije su se povećavale. A. S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*, Index termina, 422; Mehmet İpşirli, “Mahzar”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, 2003, 398-401.
- 13 Kadiluk Stari Vlah (*Istar Eflak*) pripadao je sandžaku Bosna, a nastao je početkom 17. stoljeća izdvajanjem teritorija koje su prethodno bile u sastavu kadiluka Novi Pazar i Brvenik. Bio je to stočarski kraj kroz koji je prolazila komunikacija, ključna veza Bosne sa Rumelijom. Tamošnje hrišćansko stanovništvo se tokom Bečkog rata uveliko odmetnulo od sultanove vlasti i stavilo u službu osmanskih protivnika. Centar kadiluka bila je Sjenica, mada je kadija ponekad boravio i u Novoj Varoši. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 181-182.
- 14 OIS, SS, Inv. Br., 95/a, 92/1, 13. rebiul-evvel, 1100 (1688.). Zahtjev za evakuacijom žena i djece tokom rata Visoka Porta nikada nije odobravalala.

otpremila brojna skupina ejaletskih funkcionera koji su odranije prepoznati kao *uzročnici velike smutnje*.¹⁵

Historijski izvori potvrđuju da muslimani Bosanskog ejaleta tokom cijelog Bečkog rata strahuju za vlastitu sudbinu i budućnost *svoje pokrajine*. Sva njihova nadanja usmjerena su bila prema sultanu i prijestolnici.¹⁶ Ipak, konkretne zahtjeve i potrebe stanovništva artikulišu uglavnom savjesni ejaletski ajani. Novembra 1691. godine, u danima kada su brojne *bosanske kasabe u tugu zavijene, poharane i opljačkane od din-dušmanina*, prvaci grada Sarajeva (*ulema i dobri ljudi*) ponovo potiču kadiju (mullu) da se pismeno obrati Visokoj Porti. Iz dramatičnog teksta njihove peticije (arzuhal) razaznaje se da se bosanski valija Bujuk Džafer-paša (1691.) tada nalazio u *opkoljenoj tvrđavi Temišvar* i da je sva vojska pod njegovom komandom izdržavana sredstvima prikupljenim u Bosni. Sve je to, kako se navodi, postalo *neizdrživo, tako da će ako ne daj Bože neprijatelj navaliti na Bosnu, otpor zbog manjka vojnika biti uzaludan*. Stoga, sarajevski ajani posredno mole od sultana *da se ima obzira prema napaćenoj Bosni*, te i konkretno predlažu da se Bujuk Džafer-pašino ratovanje podrži iz državne kase sa 200 do 300 kesa akči.¹⁷ Na taj način bi se, kako stoji u brižno sročenom dokumentu *spasila i Bosna, kojoj prijeti opasnost da sva postane plijenom neprijatelja*.¹⁸ Možda je to i koincidencija, ali faktički odmah nakon spomenutog apela iz Sarajeva, Džafer-paša je smijenjen sa položaja bosanskog valije, a na njegovo mjesto je imenovan domaći čovjek Mehmed-paša Korča (1691-1697).¹⁹ Za Bošnjake je potom nastupilo vrijeme olakšanja i povećane nade u odbranu i opstanak u svojoj domovini.

15 Osman A. Sokolović, *Prilike u Bosni podkraj XVII. stoljeća*, (prilog građi za poviest Bosne i Hercegovine), Sarajevo, 1943, 15-16.

16 Tokom Bečkog rata na osmanskom prijestolju nalazili su se slijedeći sultani: Mehmed IV (1648-1687), Sulejman II (1687- 1691), Ahmed II (1691-1695), Mustafa II (1695-1703).

17 Kesa, određena suma novca. Termin korišten uglavnom za akče i groše. U finansijskim operacijama u upotrebi su bile tri vrste kesa: rumelijska (500 groša ili 40.000 akči), divanska (416 groša ili 33.120 akči) i egipatska (600 groša ili 48.000 akči). Na Balkanu korištena rumelijska kesa ratne 1688. godine sadržavala je 50.000 akči. Vidi: „Terminološki komentari“, u: Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1973, 636.

18 Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, Sarajevski sidžil, Knj. 2, 20, 121, 12/1, 1103/1691.

19 O Džafer-pašinoj smjeni dubrovački Senat je obavješten u prvim danima 1692. godine. Јован Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, књ. IV, св. 2, Београд, 1942, 147; Salih Sidki Hadžihusejinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, Sarajevo, 1999, 417.

*

Sigurno da je najranjiviji dio Bosanskog ejaleta tokom Bečkog rata bilo samo krajište (serhat).²⁰ Istureni položaj tog područja, ali i često odsustvo bosanskog valije koji se silom prilika morao nalaziti na ugarskom frontu, pogodovali su vojnim upadima sa habsburške i mletačke strane. Takve okolnosti su već u ranoj fazi rata dovele do pada brojnih osmanskih tvrđava, pogotovo u sandžacima Klis i Krka.²¹ Nakon toga na udar su došli gradovi Bihać i Livno koji postaju ključne utvrde na „kapijama Bosne“. Ali, i ta su mjesta uslijed desetogodišnjih ratnih neprilika potpuno iscrpila svoje odbrambene resurse. Tamošnji ajani prepoznali su ozbiljnost situacije u kojoj su se našli, pa upravo zbog toga početkom 1693. godine upućuju svoje predstavnike u Sarajevo. Tu delegaciju, koja se obratila bosanskom valiji Korča Mehmed-paši (1691-1697) i sarajevskom kadiji (mulli) Aliji, predvodio je muftija i kadija Livna ugledni Abdulah efendija.²² Uz njega su bili livanjski imam Smail efendija, bivši bihaćki sandžakbeg Abdulmumin-beg, kao i više aga spomenutih gradova *sa granice islamijeta*. Svi su oni ukazivali da u njihovom kraju nema raspoređene osmanske vojske, da teret borbe već dugo nosi osiromašena pogranična bosanska ehalija (stanovništvo), da se većina raje iz okolnih sela odmetnula i pridružila nerijateljima, kao i na mnoge druge probleme. Sa strijepnjom su govorili o jačim protivničkim napadima o kojim su imali informacije da se spremaju. Konačan rezultat i ovog ajanskog poticaja bio

20 Duga krajiška zona (serhat) obrazovana je u velikom polukrugu na sjevernim i zapadnim granicama Bosanskog ejaleta. Protezala se od Požege i Virovitice (u Slavoniji), preko Gradiške, Kostajnice, Bihaća, Perušića, zatim nahije Kotar (Vrana, Skradin) na Klis, Imotski, Vrgorac, te primorskim pojasom do Novog i Risna u zaljevu Boke. Адем Хандић, „Организацији крајине Босанског ејалета у XVII стољећу“, у: *Војне крајине у југословенским земљама у новом вијеку до Карловачког мира 1699*, САНУ, Научни скупови, Књига XLVIII, Одељење историјских наука, књига 12, Београд, 1989, 90.

21 Нарочито војно успјешан на тлу Босанског ејалета био је генерални провидур Далмације и Албаније Гиrolamo Cornaro. Освојио је Синј, а затим уз помоћ saveznika Нови у Бокџи. Стално напредујући заузео је и Knin, Vrliku, те Gračac у Lici. Затим, у Hercegovini nahiju Zubci, dolinu Grahova, klanac Carine iznad Dubrovnika kojeg je htio potčiniti Mletačkoj Republici. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/cornaro-girolamo>

22 Smatra se da je institucija muftijstva u Livnu formirana između 1642. i 1660. godine i da je funkcionirala skoro do sredine 19. stoljeća. Nažalost, za sada imamo imena samo četvorice livanjskih muftija, a jedan od njih je upravo spomenuti Abdulah efendija. Za njega je poznato da je preživio Bečki rat, da je kasnije učestvovao u određenim diplomatskim aktivnostima, da se bavio naučno-istraživačkim radom i izdavanjem fetvi, posebno onih iz oblasti agrarnih odnosa. O tome: Elvir Duranović, „Muftijstvo i muftije u Livnu“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Svezak 23, broj 37, Sarajevo, 2016, 131-145.

je jedan arz upućen prema Visokoj Porti od koje se *najponiznije* moli da na granicu Bosne pošalje nove topove, municiju, opremu, kao i novčana sredstva za popis i sabiranje *levenda* (segbana).²³ Teško je procijeniti koliki je efekat imao spomenuti arz, ali činjenica je da su gradovi Bihać i Livno do kraja rata ipak odolili svih napadima i na koncu ostali pod osmanskom kontrolom, kao sastavni dio Bosanskog ejaleta.

*

Ono čega su se bosanski ajani i ukupna ehalija ponajviše pribojavali tokom Bečkog rata, dogodilo se. Habsburška vojska predvođena vrhovnim komandantom princom Eugenom Savojskim u oktobru 1697. godine prelazi rijeku Savu i upada u Bosnu, a pritom ne nailazi na ozbiljniji otpor.²⁴ Nakon prilično brzog pada tvrđava u Doboju i Maglaju, palanke u Žepču, prodor carevaca je nastavljen preko Zenice, Kaknja i Semizovca, a kulminirao je poznatim zauzimanjem i paljenjem nebranjenog i uglavnom napuštenog Sarajeva (23. i 24. oktobra).²⁵

- 23 GHb, Sarajevski sidžil, 27, 121, 15/1, 1104/1693. Vrlo bitan segment osmanske vojske u 17. stoljeću bili su najamnički, segbanski odredi, popunjavani ljudima iz posebnog društvenog sloja, tzv. levendima. Popisivanje i mobiliziranje levenda u Bosni uobičajena je praksa tokom cijelog Bečkog rata. Sprovedena je u određenim intervalima, po nalogu Visoke Porte (miri levendi), ali i od strane bosanskih valija (kapulu levendi). Bosanski levendi su bili domaći ljudi. Naoružavani su vatrenim oružjem, tj. kratkim puškama (mušketama) bosanske proizvodnje. Faktički u svim značajnijim bitkama osmanske i habsburške vojske na ugarskom frontu redovno su učestvovali i segbanski odredi iz Bosne. Smatra se da su oni itekako zaslužni za odbranu Beograda i Temišvara, strateških gradova koji su na koncu Bečkog rata ostali pod sultanovom vlašću. Tokom Bečkog rata bosanski levendi su u sastavu segbanskih jedinica uspješno branili i svoj zavičaj, svoja sela i gradove. Historijski izvori ukazuju i na stalnu ratnu angažiranost jednog od predvodnika bosanskih levenda - segbanskog buljubaše Fazlullah-age (Fazli-age), koji je poginuo u bici na rijeci Tisi (kod Sente) 1697. godine. O tome: Faruk Taslidža, "O bosanskim segbanima za vrijeme Bečkog rata (1683-1699)", *Hercegovina*, broj 21/22, Mostar, 2022/2023, 7-19.
- 24 Sve se to se dešavalo ubrzo nakon poraza osmanskih snaga u ključnoj bici na rijeci Tisi i iznenadne smrti bosanskog valije Korča Mehmed-paše. Habsburški vojni korpus koji je 12. oktobra kod Broda prešao Savu sastojao se od 4.000 konjanika, 2.500 pješaka i oko 200 posavskih graničara. Raspolagao je sa 12 običnih i dva teška topa. O tome: Josip Kljajić, „Zapovjednici brodske tvrđave i načelnici grada Broda u 18. i 19. stoljeću“, *Scrinia Slavonica*, 2, 2002, 23.
- 25 Tokom pohoda general Savojski je svakodnevno vlastoručno vodio svoj dnevnik. Za dan 23. oktobar u dnevniku je zapisano: *...pred večer je započeo požar. Grad je velik, sasvim otvoren i ima 120 vrlo lijepih džamija. Turci su potpuno zbunjeni, i da su kojim slučajem poduzete odgovarajuće mjere, mogli smo s lakoćom zauzeti čitavo kraljevstvo i zadržati ga. Jozo Džambo, "Iz prve ruke o vojnom pohodu Eugena Savojskog na Bosnu 1697.", *Bosna franciscana*, Godina VI,*

Odmah nakon toga, zbog nadolazeće zime, ali i vijesti o pokretu osmanske rumelijske vojske, general Savojski se odlučuje na užurbano povlačenje prema sjeveru. Prije nego što je prešao Savu (5. novembra) uzaludno je pokušao zauzeti i tešanjsku tvrđavu. Ipak, sveukupne posljedice spomenutih dešavanja za Bosnu su bile katastrofalne.²⁶

Naravno, usprkos ozbiljnim ljudskim i materijalnim gubicima, bosanski ajani ni tada nisu očajavali, nego su poduzimali korake ka konsolidaciji. Kao prvo, još u danima potpunog rasula uzrokovanog destrukcijom Sarajeva, prvaci tog grada *na svoju ruku izvode vezira Mustafa-pašu iz počiteljske tvrđave* i određuju ga za muhafiza Bosne.²⁷ Potom, isti ljudi od Visoke Porte traže milost za sebe i predlažu da se Mustafa-paša i zvanično imenuje bosanskim valijom. U vezi s tim, iz Istanbula stiže brz i pozitivan odgovor. Spomenuti potez sarajevskih ajana, posmatran sa historijske distance, pokazao se racionalnim, čak i vizionarskim.²⁸

Osim toga, do konca 1697. godine *ugledni ljudi* cijelog Bosanskog ejaleta uspjeli su da se sastanu na jednom mjestu i raspravljaju o dotadašnjim ratnim posljedicama, trenutnoj situaciji i perspektivi opstanka. Ovaj skup upriličen u Čelebi Pazaru (Rogatici) ukazuje da je praksa organiziranja ajanskog Vijeća u Bosni postojala i u 17. stoljeću. Iz sačuvanih dokumenata da se zaključiti da su bosanski prvaci tada bili prilično upoznati sa ukupnim tokom rata, odbrambenim doprinosom bivših valija, teritorijalnim gubicima svog ejaleta, neprijateljskim vojnim položajima, i dr. Precizno su na spomenutom skupu detektirali da Bosni i dalje prijeti *velika opasnost od hrvatskog bana, karlovačkog generala, mletačkog providura iz primorja, kotarskih odmetnika* (Morlaka). Interesantna je i njihova

broj 9, Sarajevo, 1998, 139. Detaljnije o tadašnjem kretanju habsburške vojske kroz Bosnu: Владислав Скарић, „Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације“, Изабрана дјела, Књ. I, Сарајево, 1985, 128–131; Fadil Ademović, *Princ palikuća u Sarajevu*, Sarajevo, 1997, 135–157; F. Taslidža, *Bosanski ejalet*, 152-155.

26 Cjelokupnu bosansku nesreću iz 1697. godine kratko i jasno je opisao i fra Nikola Lašvanin u svom Ljetopisu: ... *Porobi princ Eudjenio Sarajevo i mloga mista niz Bosnu. I odvede mlogo robje i odnese neizrečeno plino. I zadade strah svoj Bosni*. Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo, 1981, 152.

27 Riječ je o bivšem veziru i serdaru koji je zbog zloupotrebe položaja, u julu 1697. godine potpuno degradiran i prognan u Počitelj *na samu granicu Carstva*. O njemu: Abdülkadir Özcan, „Daltaban Mustafa-paşa“, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, Istanbul, 1993, 433-434

28 Mustafa-paša se po svemu sudeći pokazao kao dobro rješenje za osmansku Bosnu, tj. opravdao je pomilovanje koje mu je ukazano. O tome: Faruk Taslidža, „Rehabilitacija degradiranog Mustafa-paše Daltabana u Bosni ratne 1698. godine“, *Prilozi*, Institut za historiju, br. 51, Sarajevo, 2022, 114-115.

dobra informiranost na osnovu koje su jasno isticali da su svi pobrojani protivnici *u dosluhu sa Njemcima*.²⁹ To je potpuno ispravna konstatacija, jer se pokazalo da su vojne operacije Mlečana i Habsburgovaca na teritoriji Bosanskog ejaleta nerijetko bile kordinirane.

Zapravo, bosanski prvaci okupljeni u Čelebi-Pazaru realno su sagledali nezahvalan položaj svog naroda i domovine nakon više nego pogubnog pohoda princa Savojskog i na osnovu toga koncipirali novi dopis (mahzar) centralnim osmanskim vlastima. Pored ostalog, *u cilju zaštite svoje skromne pokrajine iz Istanbula* su molili hitnu pomoć u ljudstvu (15.000 askera), vojnoj opremi i novcu. Potpisnici mahzara bili su šejh Careve džamije u Sarajevu Ahmed efendija, sarajevski muftija Muhamed Jahja efendija, sarajevski kadija (mulla) Mehmed efendija, bihački alajbeg Mustafa, muhafiz Tešnja Sejfullah, muhafiz Bihaća Selim, muhafiz Prusca Alija, bosanski alajbeg Hasan, zvornički alajbeg Ahmed, hercegovački alajbeg Durmiš (Čengić) i dr.³⁰ Moguće je da je upravo ovaj akt na izvjestan način doprinio unapređenju osmanskog pograničnog odbrambenog sistema, pa je tako Bosna u narednoj, posljednjoj ratnoj godini, bila pošteđena jačih napada i većeg stradanja stanovništva.

*

Kada je riječ o aktivnostima bosanskih ajana za vrijeme Bečkog rata naravno je da postoje i destruktivni primjeri, potpuno suprotni svemu navedenom. Prvake strateški vrlo važnog primorskog grada Novog u Hercegovačkom sandžaku teško da bi se uopće moglo nazvati ajanima. Naime, novski kapetani, dizdari, janjičarske čorbadžije, pa čak i kadije, ponašali su se neodgovorno, letargično, potpuno otuđeno od vlastitog naroda. Naravno, zanemarivali su i nužno vojno - fortifikacijsko ojačavanje grada u kojem su živjeli. Osim toga, historijski izvori raskrinkavaju njihovu okorijelu potkupljivost koja ih je dovela u podanički odnos prema vlastima susjedne Dubrovačke republike. Potpuno korumpirani oni su bez ikakvog ustezanja izdavali interese države koju su zastupali. Kontinuirano su tokom cijelog 17. stoljeća dubrovačkom knezu tajno dostavljali sve bitnije, pa i strogo povjerljive vijesti vojnog, političkog i drugog sadržaja. Na ime toga posredno i diskretno primali su mito u vidu novca, kao i raznih poklona poput svilenih tkanina, kafe, šećera, južnog voća itd. U isto vrijeme bosanski valija i

29 OIS, SS, Inv. br. 95 a, 203, 121, 95/1, 1109/1697.

30 OIS, SS, Inv. br. 95 a, 203, 121, 95/1, 1109/1697.

veliki vezir u Istanbulu ostajali su uskraćeni za tačne informacije o prilikama u Novom i njegovom okruženju.³¹

Sve pobrojano dešavalo se i u prvim godinama Bečkog rata dok se sve više stezao neprijateljski obruč oko Novog. Uzaludno je bilo samo djelimično otkriće zavjereničkog ponašanja novskih prvaka iz 1686. godine, kada je dizdar Sulejmanagić od sugrađana konačno proglašen za *murtatina* (veleizdajnika), jer je kako se navodi u optužnici faktički omogućio hajdučku pljačku novskih sela, te *spremao predaju grada Špancima*.³² Vremena za neku bolju „kadrovsku politiku“ i eventualni preustroj više nije bilo. Kao što je poznato, već naredne godine, nakon serije napada, mletački providur iz Dalmacije podržan brojnim saveznicima uspio je vojno zauzeti Novi. Više od 2.000 preživjelih Novljana moralo je tada zauvijek napustiti svoj grad.³³ Uglavnom, preselili su u unutrašnjost Hercegovine i nastavili i dalje neizvjesnu borbu za opstanak.

Jasno je da novski prvaci nisu izvukli nikakve pouke iz prethodnog Kandijskog rata (1645-1669) u kojem su tek sa dosta sreće izbjegli katastrofu i sačuvali „tračak slobode“.³⁴ Zaokupljeni sitnim vlastitim interesima oni nisu bili dorasli prijelomnim historijskim događajima sa konca 17. stoljeća. Zapravo, pokazalo se da bahato i nekontrolisano upravljanje gradom, pogotovo u vrijeme ratnih izazova, mora proizvesti fatalne posljedice. Ali, da je bilo više ajanske odgovornosti, pad Novog možda se i mogao izbjeći. Pogotovo kada se uzme u obzir grčeviti otpor i požrtvovanost koju su pri vojnoj opsadi pružali novski branitelji.³⁵ Kada se sve sumira može se reći da je inertno, pa i otvoreno izdajničko djelovanje predstavnika sultanove vlasti, u dosta slučajeva olakšavalo mletačko osvajanje osmanskih pograničnih tvrđava.³⁶ Takav je slučaj i sa gradom Novim,

31 U navedenim okolnostima mnogi zločini počinjeni od strane hajduka (kao i Konavljana) nad sultanovim podanicima Novskog kadiluka sistemski su zataškavani. Горан Ж. Комар, Ћирилична документа дубровачког архива, 1504-1795, Херцег-Нови, 2011, 94, 95, 97, 113, 151, 354, 360, 381, 354, 376, 379, 381, 397, i dr.

32 Г. Ж. Комар, Ћирилична документа дубровачког архива, 151-152.

33 Srđan Musić, *Izvjestaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornera o zauzimanju Herceg-Novog 1687. godine*, Herceg-Nov, 1988, 71-73.

34 U toku Kandijskog rata (1656.) mletački providur iz Kotora sa jednim od glavnih novskih aga tajno je dogovorio predaju grada. U posljednji čas realizaciju tog izdajničkog čina spriječio je tadašnji bosanski valija. Богумил Храбак, „Турске градње и доградње у фортификацијама Херцег-Новог“, Бока, бр. 17, Херцег-Нови, 1985, 84.

35 U jednom od svojih izvještaja upućenih u Veneciju generalni providur mletačke Dalmacije i Albanije Cornaro za branitelje Novog (njegove vojnike i stanovnike) kaže da *oni spadaju u najhrabrije ljude koji postoje*. S. Musić, *Izvjestaji*, 83.

36 O izdaji u osmanskim vojnim redovima koja je ubrzavala pad fortifikacija u rubnim djelovima Bosanskog ejaleta detaljnije: Faruk Taslidža, „O posebnim okolnostima pod kojim su Mlečani

koji predstavlja možda i najznačajniji teritorijalni gubitak Bosanskog ejaleta u cijelom Bečkom ratu.

Zaključak

Već u 16. stoljeću ajani su u gradovima Bosanskog ejaleta uveliko afirmirana društvena elita. Riječ je o uglednim i imućnijim ljudima, prvacima, domaćeg bošnjačkog porijekla koji su uglavnom dolazili iz vojničkog i ulemanskog sektora. Zbog sve češćih zahtjeva centralne vlasti, tokom 17. stoljeća dodatno se proširivao spektar njihovih zaduženja. To naročito dolazi do izražaja od početka Bečkog rata (1683-1699) sa kojim se na cijelom Balkanu pogoršavaju sveukupne, naročito sigurnosne prilike.

Kako je vrijeme prolazilo bosanski ajani su bivali sve uključeni u dramatične ratne događaje. Osim direktnog vojničkog angažmana, oni su samoinicijativno nastojali iskoristiti i sve druge resurse u cilju odbrane Bosne i njenoga stanovništva. Pored ostalog, u određenim vremenskim intervalima putem institucije peticije (arz, arzuhal) centralnu vlast u Istanbulu detaljno su izvještavali o toku rata i njegovim posljedicama po Bosnu. I ono što je najbitnije, istom prilikom od Visoke Porte redovno su potraživane dodatne vojne snage i materijalna sredstva. Ovi dopisi uvijek pažljivo koncipirani i potpisani od najuglednih bošnjačkih prvaka sigurno su imali određene rezultate. Ustvari, u pozitivnom smislu su utjecali na odnos prijestolnice prema ugroženoj pokrajini na samoj periferiji Države.

Na koncu, pokazalo se da su gradovi sa odgovornim i požrtvovanim ponašanjem ajana uglavnom i odbranjeni od habsburških i mletačkih napada. Međutim, u pojedinim mjestima Bosanskog ejaleta prvi ljudi su bili pasivni i korumpirani, te uz to skloni izdaji državnih, općenarodnih interesa. Takva mjesta nisu imala perspektivu uspješne odbrane, tj. osuđena su bila na pad u neprijateljske ruke. A taj pad u doba Bečkog rata po pravilu je praćen stradanjem i progonom lokalnog muslimanskog stanovništva. Možda i najeklatantniji primjer svega toga je grad Novi na samom ulazu u zaljev Boke koji Mlečani vojnim putem zauzimaju koncem septembra 1687. godine.

BOSNIAN AYANS IN THE GREAT TURKISH WAR (1683-1699) - Confirmation and Denial of Authority

SUMMARY

This paper examines the role and significance of the Bosnian ayans during the Great Turkish War (1683–1699), a period in which the Bosnian Eyalet, for the first time on a larger scale, became a military theatre—an area of devastation and suffering. The study highlights the social engagement and sense of responsibility demonstrated by the ayans, particularly during decisive moments of the conflict. Special attention is given to the petitions they addressed to the Ottoman capital, through which they reported on the deeply alarming situation in Bosnia and urgently requested military assistance in terms of manpower and material resources. Evidence suggests that some of these appeals yielded certain positive outcomes. Nevertheless, historical sources indicate that, at the time, the ayans across the Bosnian Eyalet were not always equal to the task. The paper also presents examples in which members of the urban elite neglected their duties and abused their authority. Such conduct—especially under wartime conditions—may be regarded as a betrayal of the interests of the Ottoman state, which, as was often the case, ultimately inflicted the greatest suffering upon the local population.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori:

Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, Sarajevski sidžil, Knj. 2.

(preveo Abdulah Polimac)

Orijentalni institut u Sarajevu, Sidžil Sarajeva, Inv. Br., 95/a.

(preveo Abdulah Polimac)

Objavljeni izvori:

Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1973.

Горан Ж. Комар, *Тирлична документа дубровачког архива, 1504-1795*, Херцег-Нови, 2011.

Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo, 1981.

Srđan Musić, *Izveštaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornera o zauzimanju Herceg-Novog 1687. godine*, Herceg-Novi, 1988.
Јован Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, књ. IV, св. 2, Београд, 1942.

Literatura:

- Fadil Ademović, *Princ palikuća u Sarajevu*, Sarajevo, 1997.
Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996.
Elvir Duranović, "Muftijstvo i muftije u Livnu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Svezak 23, broj 37, Sarajevo, 2016.
Jozo Džambo, "Iz prve ruke o vojnom pohodu Eugena Savojskog na Bosnu 1697.", *Bosna franciscana*, Godina VI, broj 9, Sarajevo, 1998.
Muhamed Hadžijahić, "Ajanske borbe u Mostaru do 1833. godine (odlomak)", *Gračanički glasnik*, br. 22, 2006.
Salih Sidki Hadžihusejinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, Sarajevo, 1999.
Hamdija Hajdarhodžić, "Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699. godine", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Svezak 7, broj 11-12, Sarajevo, 1985.
Joseph von Hammer, *Historija turskog/osmanskog carstva*, Tom 2 i 3, prijevod i stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.
Адем Ханџић, „О организацији крајине Босанског ејалета у XVII стољећу“, у: *Војне крајине у југословенским земљама у новом вијеку до Карловачког мира 1699*, САНУ, Научни скупови, Књига XLVIII, Одељење историјских наука, књига 12, Београд, 1989.
Mustafa Imamović, *Knjiga pamćenja*, Sarajevo, 2013.
Mehmet İpşirli, "Mahzar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, 2003.
Josip Kljajić, „Zapovjednici brodske tvrđave i načelnici grada Broda u 18. i 19. stoljeću“, *Scrinia Slavonica*, 2, 2002.
Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973.
Abdülkadir Özcan, „Daltaban Mustafa-paşa“, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, Istanbul, 1993.
Fikret Pašanović, *Bošnjak savjetuje sultana-Muhammed Prozorac i djelo Islamski način postizanja poretka*, Sarajevo, 2012.
Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991.

- Владислав Скарић, „Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације“, *Изабрана дјела*, Књ. I, Сарајево, 1985.
- Osman A. Sokolović, *Prilike u Bosni podkraj XVII. stoljeća*, (prilog građi za poviest Bosne i Hercegovine), Сарајево, 1943.
- John Stoye, *The Siege of Vienna. The Last Great Trial between Cross & Crescent*, London, 2007.
- Avdo Sućeska, *Ajani-prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Сарајево, 1965.
- Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Сарајево, 1982.
- Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması: Yedi Başlı Ejderin Fendi*, İstanbul, 2021.
- Faruk Taslidža, “O posebnim okolnostima pod kojim su Mlečani osvajali tvrđave Bosanskog ejaleta za vrijeme Morejskog rata (1684-1699)”, *Istraživanja*, br. 7, Mostar, 2012.
- Faruk Taslidža, “Mostar u doba Morejskog rata (1684-1699)”, u: Zbornik radova, Naučni skup: *Kulturološko-historijski razvoj grada Mostara*, Mostar, 2015.
- Faruk Taslidža, *Bosanski ejalet u doba Bečkog rata*, Mostar, 2017.
- Faruk Taslidža, “Rehabilitacija degradiranog Mustafa-paše Daltabana u Bosni ratne 1698. godine”, *Prilozi*, Institut za historiju, br. 51, Сарајево, 2022.
- Faruk Taslidža, “O bosanskim segbanima za vrijeme Bečkog rata (1683-1699)”, *Hercegovina*, broj 21/22, Mostar, 2022/2023.
- Faruk Taslidža, “Bosanski ejalet u ratovima XVII i XVIII stoljeća”, u: *Historija Bosne i Hercegovine*, Tom III, Bosna u osmansko doba, Сарајево, 2023.
- Cevat Üstün, *Viyana Seferi 1683*, Ankara, 2010.